

Jans, Jeroen. 2022. *State without Religion? An Empirical Study among Religious and Humanist Youth in the Netherlands and Flanders*. Münster: Lit Verlag, pp. 256.

De voortgaande ontkerkelijking, individualisering en pluriformisering van Nederland en Vlaanderen roepen tal van vragen en kwesties op. Eén daarvan betreft de rol die de staat op zich zou moeten nemen om de religieuze vrijheid te garanderen. Een recente studie van Jeroen Jans, een proefschrift verdedigd aan de Radboud Universiteit, werpt een interessant licht op deze kwestie én laat ons met de nodige vragen zitten.

In zijn proefschrift *State without Religion?* bekijkt Jans de kwestie vanuit een empirische invalshoek door de opvattingen van Vlaamse en Nederlandse christelijke, humanistische en moslimjongeren onder de loep te nemen. Wat vinden zij van de rol die religie moet innemen en de rol die daarbij is weggelegd voor de overheid? De kracht van Jans' werk is dat hij zich niet beperkt tot één nationale context, maar Nederland en Vlaanderen naast elkaar legt en dat hij de pluriformiteit van religieus en humanistisch Vlaanderen en Nederland als uitgangspunt neemt.

Het boek, opgedragen aan zijn grootvader Alphons Lambrechts (1936-2021), is opgebouwd als een klassiek proefschrift. In Hoofdstuk 1 schetst hij de bredere achtergronden van zijn onderzoeksvraag. Verschillende historische ontwikkelingen, demografische ontwikkelingen en de mate van praktisering van religie, maken het vraagstuk van de relatie tussen overheid en religie opnieuw pertinent.

In hoofdstuk 2 ontleedt hij deze relatie door zich te richten op verschillende perspectieven op en modellen van deze relatie: autonomieliberalisme, diversiteitsliberalisme, groepscommunitarisme en staatscommunitarisme. Dit hoofdstuk levert het analytische kader op van zijn studie. Die bestaat uit enerzijds de theoretische perspectieven op de relaties tussen levensbeschouwing en staat en anderzijds uit praktijkvoorbeelden daarover aan de hand van vraagstellingen over de financiering van de renovatie van humanistische gebouwen, het dragen van de hoofddoek aan de balie van het gemeentehuis en het hangen van kruisbeelden aan de muren van het gemeentehuis. Het is jammer dat de auteur niet meer reflecteert over de keuze voor deze voorbeelden, die immers niet gelijksoortig zijn: het humanisme-voorbeeld is een andere kwestie dan religieuze praktijken en symbolieken in het functioneren van de overheid. Daarbij moet niet vergeten worden dat de kwestie van de hoofddoek ook een lange islamofobe geschiedenis kent die ook weer van invloed is op de betekenissen van de relatie tussen religie en staat.

Hoofdstuk 3 richt zich op factoren (religieus, humanistisch en sociaal) die een rol spelen bij levensbeschouwing en opvattingen van mensen over de positie van de staat. In hoofdstuk 4 gaat de auteur vervolgens in op opvattingen van geëngageerde jeugd over de verhouding tussen levensbeschouwing en staat, verschillen tussen opvattingen van katholieke, protestantse, moslim en humanistische jongeren daarover en over verschillen binnen die groepen. In hoofdstuk 5 gaat Jans daar verder op in door te kijken welke facto-

ren van invloed zijn op de instemming met de verschillende modellen van de relatie tussen levensbeschouwing en staat. Hier laat Jans zien dat met name levensbeschouwelijke zelfdefinitie en de houding ten aanzien van levensbeschouwingen de verschillen in mate van instemming met die modellen verklaren.

In hoofdstuk 6 werkt Jans tot slot een model uit van de relatie tussen levensbeschouwing en staat, dat (zo verwacht hij) aansluiting kan vinden bij de voorkeuren van de jongeren uit zijn onderzoek. Het gaat uit van mensen als relationele individuen, een toetsing van argumenten gebaseerd op de rede, ideologische neutraliteit van de staat en vrijheid van levensbeschouwing binnen de kaders van de wet. Hier treedt Jans enigszins in een speculatief domein, maar het brengt wel zijn eerdere bevindingen bij elkaar. Het is een model dat om een nadere uitwerking en doordenking vraagt. Want, en hier kom ik bij mijn eerste van drie kanttekeningen, Jans stelt op pagina 170: 'Based on the findings presented in this book, practical guidelines and even support programs can be developed.' Maar hoe dit moet en toch op z'n minst wat de kaders en beperkingen zijn, blijft achterwege. Jans had, bijvoorbeeld, kunnen kijken naar enkele recente maatschappelijke kwesties zoals de verplichting tot burgerschapsonderwijs. Hoe zou dit onderzoek daar een nuttige bijdrage aan kunnen leveren?

Een andere kanttekening betreft de rol van de staat of meer precies hoe Jans deze bespreekt. Opvallend is dat hij in het Engels de term 'state' gebruikt, maar in het Nederlands 'overheid'. Dit zijn niet per se dezelfde fenomenen. Fundamenteler is hier wat de staat en wat religie nou eigenlijk zijn in de verschillende modellen van de verhouding religie-staat. Jans lijkt uit te gaan (deels althans) van een gelijk speelveld waarbij de staat (in modellen van liberaal burgerschap) bepaalt welke rechten de burger heeft en hoe een staat moet omgaan met religie en religieuze diversiteit. Maar welke religie wordt eigenlijk bedoeld in deze modellen? Deze gaan bij allemaal grotendeels over het christendom en meer precies over West-Europees dan wel Amerikaans protestantisme of katholicisme. Wat betekent dit dan voor andere religies? Temeer omdat de staat niet alleen bepaalt welke rechten een burger heeft, maar ook wie er geldt als burger en wie (nog) niet (helemaal). Christenen, moslims en humanisten hebben op deze manier niet dezelfde positie ten opzichte van de staat en de historische ontwikkeling van de verhouding tussen religie en staat. In het bijzonder moslims zijn het doelwit van intense politieke aandacht en beleidsmatige aanpakken. Hierin worden moslims en de islam op verschillende manieren op afstand gezet van wat gezien wordt als de goede actieve burger.

We zien dat overigens ook wel in het onderzoek van Jans. Klaarblijkelijk zien sommige van zijn gesprekspartners islam of radicale islam als een potentieel gevaar, iets dat over geen enkele andere religie dan wel levensbeschouwing zo wordt gesteld. Ook zien we op pagina 188 dat Jans stelt: '[M]inority religions... are reminded that their views are not the preferred views.' Dat deze minderheidsstatus dus op enige wijze van belang is kunnen we ook op basis van Jans' onderzoek voorzichtig stellen, maar een kritische doordenking

hiervan ontbreekt, ook in relatie tot zijn onderzoeksresultaten. Interessant genoeg namelijk laat Jans zien dat moslims over het algemeen lijken te opteren voor diversiteitsliberalisme waarin de staat religies gelijk behandelt en met enige sturende rol van de overheid. Daarmee nemen moslims een iets andere stelling in over de relatie tussen levensbeschouwing en de staat zonder dat we eigenlijk weten hoe zij over deze staat denken.

Een derde kanttekening betreft zijn focus op Nederland en Vlaanderen. Een keuze die zonder meer toe te juichen is, maar we zien eigenlijk geen systematische vergelijking tussen Nederlanders en Vlamingen. En dat is toch opvallend want al zouden de verschillen in opvatting gelijk zijn, het model van de regulering van religie en diversiteit is in Vlaanderen (met een erkenningsmodel) nadrukkelijk anders dan in Nederland.

Tegelijkertijd is er natuurlijk ook een limiet aan wat we kunnen doen in een proefschrift, dus deze kanttekeningen kunnen hopelijk heel goed dienen als inspiratiebron en/of startpunt voor vervolgonderzoek. Wat Jans heel goed heeft laten zien is hoe vruchtbaar deze insteek en deze thematiek zijn voor reflecties op ontwikkelingen in de samenleving, en op de rol van religiewetenschappers, bijvoorbeeld. Zijn proefschrift is dan ook een uitnodiging aan journalisten, studenten en onderzoekers om deze thema's nadrukkelijk op te pakken en verder te onderzoeken.

Martijn de Koning
(Radboud Universiteit Nijmegen)